תרומה ב*

א. מהכתוב „ועשו לי מקדש וגו'" הנאמר בפרשתנו[1] יליף הרמב"ם[2], מצות עשה „שציונו לבנות בית ה' בחירה לעבודה בו יהי' ההקרבה והבערת האש תמיד, ואליו תהי' ההליכה והעלי' לרגל כו' והוא אמרו ית' ועשו לי מקדש" (וממשיך) „שזה הכלל כולל מינים רבים שהם המנורה והשלחן והמזבח וזולתם כלם מחלקי המקדש והכל יקרא מקדש, וכבר ייחד הציווי בכל חלק וחלק".

והיינו שדעת הרמב"ם היא, כי עשיית כלי המקדש אינה מצוה בפ"ע כ"א חלק במצות בנין בית המקדש.

הרמב"ן[3] חולק עליו וכותב „ולא הוכשר בעיני הטעם שכתב בו הרב שאמר שהם חלקים מחלקי המקדש, לפי שאין הכלים חלק מן הבתים אבל הם שתים מצות ואינן מעכבות זו את זו ומקריבין בבית אעפ"י שאין בו כלים אלו (וממשיך) ולכן אצלי עשיית הארון והכפורת לשום שם העדות תמנה מצוה בפ"ע". ומה שעשיית ה' שלחן ומזבח ומנורה לא תמנה מצוה בפ"ע לפי"ד הרמב"ן — הוא מפרש הטעם „מפני שנצטווינו לשום לחם לפני ה' תמיד וצוה אותנו בהכשר העבודה הזאת שהיא לשום אותו ב' שלחן מתואר כן ושיסודר לנו שתהי' הדלקה הזו במנורה של זהב משקלה וענינה כן וכן. והנה הם תשמישי קדושה".

ב. והנה בישוב דעת הרמב"ם כתב המג"א[4] ד„אף שהם אינם מעכבים העבודה בביהמ"ק על זה לא ימנע מהיותם חלקים שהרי כמה דברים יש שאינם מעכבים דבר אחר והם חלקים

---

*) וסיום מס' מדות.

1) כה, ח.

2) סהמ"צ מ"ע כ. וראה שם שרש יב. רמב"ם ריש הל' ביה"ב. ועד"ז הוא בחינוך מצוה צה.

3) ראה כס"מ הל' ביהב"ח שם דהסמ"ג (מ"ע קסג) כתב דלמדין מהכתוב (ראה יב, יא) והי' המקום אשר יבחר ה"א גו' (שהובא בסנה' כ, ב). ולא רצה לומר שה' מצוה היא ועשו לי מקדש (כהרמב"ם) משום דההוא קרא במשכן שבמדבר מיירי*, ולהרמב"ם משמע דהאי קרא כלל הוא לכל מקום בין למשכן שבמדבר בין לשילה ונוב וגבעון בין לבית עולמים ודיקא נמי דקאמר ועשו לי מקדש ולא ועשו לי משכן**. ובברית משה לסמ"ג (שם) כתב שגם לדעת הסמ"ג למדין מפסוק דילן. וכבר העירו שכדברי הרמב"ם (שלבנות ביהב"ח נא' בפסוק ועשו לי מקדש) מפורש בתנחומא תצא יא. פסיקתא דר"כ פ"ג. ועד"ז בסדר עולם ספ"ו.

ומש"כ בלח"מ ריש הל' מלכים שגם לדעת הרמב"ם ועשו לי מקדש קאי על משכן שבמדבר („וכי היכא דבשילה ובמדבר היא מצוה ואי דבביהב"ח היא מצוה"), צ"ע שהרי מגה המצוה מפסוק דילן במנין המצות, והרי אינו מונה במנין המצות רק מה שנוהג לדורות. וגם מפשטות לשונו בהל' ביהב"ח „וכבר נתפרש בתורה משכן שעשה משה רבינו והי' לפי שעה שנאמר כי לא באתם כו'", מוכח שהפסוק ועשו לי מקדש שהביא, הוא לכל הזמנים — ראה קרית ספר שם.

4) בהשגות לסהמ"צ מ"ע לב.

5) בסהמ"צ שם.

6) וכסברא זו כתב גם במנ"ח (שם): אך באמת יש הרבה דיני מצוה שאין מעכבין

---

*) עד"ז כתב בקנאת סופרים למ"ע כ.

**) וראה עד"ז באוה"ח כאן. וראה גם קנאת סופרים שם.

כמו התכלת והלבן שאינם מעכבים זא"ז וכל אחד מהם הוא חלק ממצות ציצית".

אמנם עדיין לא נתבאר בזה די הצורך (וכמו שכבר הקשו עליו [7], כי אין ראייתו מתכלת ולבן דוגמא לנדו"ד, שהרי הרמב"ם עצמו כתב [8] גבי תכלת ולבן, כי בדברים שאינם מעכבים זא"ז "העולה במחשבה . . שיהי' כל חלק מצוה בפ"ע (וכן — בלבן ותכלת) .. לולא מה שמצאנו להם לשון מבואר והי' לכם לציצית מצוה אחת . . ש־אפילו החלקים שאין מעכבין זא"ז פעמים יהיו מצוה אחת כשיהי' הענין אחד". וא"כ בנדון הבית והכלים שלא נמצא לשון מבואר (וחלוקים זמ"ז — שלא בערך החילוק דחוטי תכלת ולבן) צ"ל שתי מצות מאחר שאין מעכבין זא"ז.

אמנם זהו לפי השיטה בדעת ה־רמב"ם שהבית והכלים אינם מעכבים זא"ז. אבל יש מפרשים [9] דהרמב"ם ס"ל שכלי מקדש אלו ה"ה חלק הבית לעיכובא, שבלעדם לא יקרא מקדש והם מעכבים מלהיות מקריבין בו [10].

ויש שהוסיפו לבאר [11] ששורש מח־לקותם של הרמב"ם והרמב"ן היא פלוגתת התנאים במס' שקלים [12]: "השלחן והמנורה והמזבחות והפרוכת מעכבין את הקרבנות [13] דברי ר"מ, וחכמים אומרים אין לך מעכב את הקרבן אלא הכיור והכן בלבד" [14]. והיינו, שהרמב"ם ס"ל כר"מ שהכלים מעכבין את הקרבן ובמילא שהם "כלם מחלקי המקדש" שהוא כולל הבית והכלים כאחד. והרמב"ן ס"ל כחכמים, שאין הכלים מעכבים, ומזה ש"אין הכלים חלק מן הבתים" [15].

אמנם גם בזה קשה: א) שהרמב"ם יפסוק כר"מ שהיא דעת יחידאה [16]

א"כ אפשר שהוא מדיני מצוה זו ומ"מ אינו מעכב. אבל לא כתב כן בדעת הרמב"ם (ראה לקמן הערה 40). וכתב דהסברא נותנת דהכלים הללו לאו מדיני מצות של עשיית מקדש, אלא (כמ"ש הרמב"ן) שהמנורה היא ממצות הדלקת הנרות כו' עי"ש.

7) בביאור לרי"פ פערלא בסהמ"צ לה־רס"ג פרשה נ"ב (את הרמב"ם דלקמן בפנים לא הביא).

8) ספהמ"צ שורש יא. וראה מ"ע יד.

9) לב שמח שרש יב.

10) בביאור הרי"פ שם הביא ראי' ד"ה־מקדש וכיו"ב אין מעכבין זא"ז וא"כ ע"כ שתי מצות הן (ושלא כמו שעלה על דעת קצת אחרונים ז"ל לומר לדעת הרמב"ם ז"ל דס"ל דמעכבין זא"ז, וזה ודאי לא יתכן כלל)", מזה שהקריבו במקדש שני כל ה־קרבנות אף שלא הי' בו ארון וכפורת, אבל א) הראי' היא רק בנוגע לארון ולא בנוגע כל הכלים (וראה כלי חמדה ר"פ פקודי). ב) גם בנוגע לארון הראי' היא רק למי שס"ל דקדושה ראשונה לא קדשה לעת"ל ולא לדעת הרמב"ם שס"ל דקדושה לעת"ל (נסמן בהערה 18) — כמו שכתב שם בעצמו. וראה כל"ח פ' תרומה. ג) הרמב"ם בסה"מ מ"ע כ' במנותו הכלים לא הזכיר ארון. וראה הל' ביהב"ח רפ"ד. וראה לקמן הערה 24.

11) ראה צפע"נ על הרמב"ם (בתחלתו) במנין המצות מ"ע כ. צפע"נ מהדו"ת עג, ב־ד (הובא בהערה בצפע"נ עה"ת (תרומה ע' קמד. ואתחנן ע' ל. וראה שם בפנים ע' כט־ל). וראה בהנסמן לקמן הערה 39.

12) פ"ד ה"ב.

13) שאסור להקריב קרבן אם אין אלו במקומן — כ"פ בקה"ע, פנ"מ, תק"ת. וב־קה"ע שם מוסיף: ויותר נראה שאסור להקריב עליהן קרבן כגון לחם הפנים על השלחן כו'.

14) לגירסת הפ"מ וקה"ע. וראה תק"ח והגהות הגר"א וגה"ש שם.

15) ובלשון הרגצובי (מהדו"ת שם): "אם המשכן עם כליו הוא מציאות אחת אשר יש שם הרבה פרטים, או כל דבר ודבר הוי מציאות בפ"ע".

16) בדוחק י"ל שס"ל כן, משום שכן

וחכמים פליגי עלי'[17]? ב) ועיקר: הרמב"ם פסק[18] ש"מקריבין הקרבנות כולן אעפ"י שאין שם בית בנוי"[19], ומכיון שאין הבית בנוי הרי גם ה־כלים אינם (על מקומם במקדש) — ומוכח דלא ס"ל[20] שהשלחן והמנורה כו' מעכבים את הקרבן[21].

ג. גם צ"ל: בתחלת פרשתנו כתב הרמב"ן[22] (הטעם שהציווי על עשיית הארון והכפורת נאמר (כאן) קודם להציווי על שאר הכלים, כי) "עיקר החפץ במשכן הוא מקום מנוחת ה־שכינה שהוא הארון כמו שאמר[23] ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפורת על כן הקדים הארון והכפורת בכאן כי הוא מוקדם במעלה".

ועפי"ז אי"מ: איך כתב הרמב"ן (בסהמ"צ) שעשיית הארון כו' "תמנה מצוה בפ"ע" ואינה נכללת במצות בנין המקדש[24] — הלא לפי דעתו

איתא גם בתוספתא (מנחות פ"ו ה"ו) ד"ה־שלחן והמנורה והמזבחות מעכבין זא"ז".

אבל הרי מכללי הרמב"ם שפוסק כהירו־שלמי נגד התוספתא (ראה יד מלאכי כללי שני התלמודים ס"ג), אף שי"ל שבנדו"ד שאני כי בירושלמי שנוי' במחלוקת.

17) ראה צפע"נ מהדו"ת פא, א (הובא במפענח צפונות פ"ד סי"ב): "וכן במקדש קי"ל כחכמים בירושלמי פ"ד דשקלים דכ־לים שבמקדש אין מעכבין זא"ז".

18) פ"ו מהל' ביהב"ח הט"ו.

19) ראה מאירי (שקלים שם) דטעם ד"כלן אין מעכבין את הקרבנות שהרי מק־ריבין אעפ"י שאין בית".

20) בחסדי דוד (לתוספתא) כתב, דמה שאי' בתוספתא (שם) ד"השלחן והמנורה והמזבחות מעכבין זא"ז" מצי אתי' אפי' כר"י דס"ל (סוף עדיות) דמקריבין אעפ"י שאין בית, דזהו דוקא אם לתנהו אבל כי איתנהו מעכבין זא"ז. אבל א) במאירי (שב־הערה הקודמת) משמע שגם אם איתנהו אינן מעכבין מטעם שמקריבין אעפ"י שאין בית. ב) אם נימא דכי איתנהו מעכבין זא"ז מטעם שהם חלקי הבית, הרי צריכין לעכב בכל זמן — גם אם ליתנהו, ומזה שאינן מעכבין אם ליתנהו מוכח שאינן חלק מעצם הבית, אלא שאם איתנהו ישנו דין פרטי שמעכבין. ראה כלי"ח (ר"פ פקודי) שכ' שעד"ז הוא סברת הרמב"ן. וראה בסוף הערה הבאה.

21) וגם אם נאמר (כבכלי"ח פ' תרומה אות ג (וראה שם ר"פ פקודי). וראה צפע"נ למ"ע כ) שהרמב"ם ס"ל כהתירוץ בשקלים שם, "כאן בעבודות שבפנים כאן בעבודות שבחוץ" (בהיכל כגון קטרת שבכ"י ונרות המנורה ולחם הפנים על השלחן באותן הוא דפליגי (אמוראי שם) מה מעכב כו', ובעבודות שבחוץ על המזבח החיצון בהא הוא ד־קאמרי אין לך מעכב אלא הכיור והכן בלבד — פנ"מ (ועד"ז הוא בקה"ע ו־תק"ח*) שם) הרי א) מכיון שבעבודת חוץ אי"צ לכל הכלים ומקריבין בהביהמ"ק על מזבח החיצון גם בלא כלים הללו, מדוע יחשבו כולם מחלק הבית (כקושיית הרמב"ן שבס"א). ב) הרמב"ם פסק (הל' תמידין ומוספין פ"ג ה"ב) מזבח שנעקר מקטירין הקטרת במקומו, ולא כתב שא"א אז לעבוד כל שאר עבודות פנים**.

22) וראה גם מ"ש בפ' עקב י, ה.

23) פרשתנו כה, כב.

24) בנוגע להארון וכפורת לדעת הרמב"ם, הנה ב"דרך מצותיך" (שבסוף סהמ"צ) ח"א (במצוה הי"ח לדעת הרמב"ן) כתב שהרמב"ם לא מנה עשיית הארון וכו' מהטעם שהיא חלק ממצות בנין ביהמ"ק, וכ"כ בקנאת סופ־רים במ"ע לג שם. ובמנ"ח שם: "והארון אינו מעכב אף שהוא מדיני המצוה להר"מ מ"מ יש הרבה דיני המצות שא"מ בדיעבד". ונשאר בצ"ע על הרמב"ם מדוע לא כתב פרטי עשיית הארון.

אבל במג"א כתב שמה שלא נמנה עשיית

---

*) אלא שלדעת הקה"ע ותק"ח לחד מ"ד גם הארון וכפורת מעכבין בעבודת פנים, ראה כל"ח שהובא בהערה ולקמן הערה 24. ואכ"מ.

**) ועד"ז צ"ע לפי' הצפע"נ שם. הקושי' הא' משא"כ הקושיא הב' — י"ל דאדרבא זוהי מיסודי פי' המחודש דהראנוצ'בי (דלא ככל מפרשי הירושי') דלא מעכבי בעבודת פנים (כקטורת) ובחוץ מעכבי (כדמים — זבחים נט, א).

הארון הוא „עיקר החפץ" בבנינו [25]?

ד. ויובן כ"ז בהקדים לבאר בסיום דמס' מדות (שמס' זו תוכנה „מדת המקדש וצורתו ובנינו וכל ענינו" [26]): „לשכת הגזית שם היתה סנהדרי גדולה של ישראל יושבת ודנה את ה' כהונה [27] וכהן . . שלא נמצא בו פסול לובש לבנים ומתעטף לבנים נכנס ומשמש עם אחיו הכהנים ויום טוב היו עושים [28] שלא נמצא פסול בזרעו של אהרן הכהן וכך היו אומרים ברוך המקום ברוך הוא שלא נמצא פסול בזרעו של אהרן, וברוך הוא שבחר באהרן ובבניו לעמוד לשרת לפני ה' בבית קדשי הקדשים".

וכמה דיוקים בזה:

א) אמרו תחלה „ברוך המקום כו' שלא נמצא פסול בזרעו של אהרן" ואח"כ „ברוך הוא שבחר באהרן ובניו" — לכאו' צריכין להאמר בסדר הפוך, כיון שהשבח (והפרט) „שלא נמצא פסול בזרעו של אהרן" שייך הוא לאחר „שבחר הקב"ה באהרן ובבניו לעמוד לשרת לפני ה' כו'".

ב) בברכה השני' „שבחר באהרן ובבניו לעמוד לשרת כו' בבית קדשי הקדשים" — אינו מובן שה"ז העבודה דכה"ג ורק פעם אחת בשנה (ביוה"כ) — ובחירת אהרן ובניו לעמוד לשרת בכהונה ה"ז לכל עבודות הכהנים: בהמקדש כולו ובמשך כל השנה כולה. ולמה לא נכללו בהברכה גם עבודות כל השנה ועבודות כל הכהנים?

והנה בחדא"ג כתב „ואומרים ברוך המקום ברוך הוא שלא נמצא פסול בזרעו כו' להיות כהן הדיוט, וברוך שבחר באהרן ובניו שהם נבחרים ביותר גם מתוך הכהנים להיות נכנסים לשרת בבית קדשי הקדשים ביום הכיפורים והיינו אהרן ובניו".

הארון „כי המצוה אינה נוהגת לדורות לפי שלעולם לא נצטרך לעשות אחר כו'". והקשה עליו בביאור הרי"פ שם. ע"ש בארוכה שלדעתו מוכרח כהרמב"ן. וראה לקו"ש ח"ד ע' 1346 הערה 26.

ולהעיר שבשרש יב כ' „ואין ראוי שימנה כל מה שנא' בו ועשית מצוה בפ"ע". ובארון נא' (כה, י) „ועשו ארון גו' " — אבל מובן שנקט לי' הרגיל, ואטו כי רוכלא ליחשיב וליזיל (ע"ד מרז"ל — גיטין לג, א).

25) כן הקשה גם בכל"ח (פ' תרומה בסוף האות), ובחמד"י (קונט' נר מצוה מ"ע כ). ובחמד"י שם תירץ ד„קודם חטא העגל הי' עיקר המכון בבנין המשכן לצורך השראת השכינה, והיינו לענין ארון וכפורת. אמנם אח"כ כשחטאו בעגל והי' המשכן כפרה על חטא העגל והיינו ע"י הקרבנות שוב הוי מצוה בפ"ע כו'". אבל לכאורה אא"פ לפרש כן דהרי דעת הרמב"ן (ר"פ ויקהל) היא שציווי עשיית המשכן מהקב"ה למשה הי' קודם חטא העגל, וציווי משה לבנ"י הי' לאחרי חטא העגל, וכתב ד„לאחר שנתרצה להם הקב"ה ונתן לו הלוחות כו' חזרו לקדמותם כו' ובידוע שתהי' שכינתו בתוכן כענין שצוהו תחלה כמו שאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם ולכן צוה אותם משה עתה ככל מה שנצטווה תחלה".

ונוסף לזה, לפי פי' החמד"י הרי מובן בפשטות מה שמשה הקדים בפ' ויקהל, את המשכן כו' ולא את הארון, כי בנתיים הי' חטא העגל (לדעת הרמב"ן כנ"ל), ולא הו"ל להרמב"ן (בר"פ תרומה) לבאר טעם השינוי שמשה הקדים המשכן וכן עשה בצלאל „לפי שהוא הראוי לקדם במעשה".

26) הרמב"ם בהקדמתו לפי' המשניות. הובא ונתבאר בתויו"ט בפתיחתא למס' מדות.

27) ולשון הרמב"ם בפ"ו מהל' ביאת מקדש הי"א: „בי"ד הגדול היו יושבין ודנין את הכהונה ובודקין הכהנים ביותסין ובמומין".

28) „פי' אותם שלא נמצא בהם פיסול היו קוראים כאו"א לדעיו ומיודעיו ושמחים עמו והיו ג"כ מודים ומשבחים להש"י" (תויו"ט בסיום המס'). וראה תפא"י וב' עזרת כהנים לסיום מס' מדות.

אולם לפי דעתו ג"כ תמוה [לבד זאת שעדיין יוקשה כנ"ל, למה שללו סתם כהנים לברך על בחירתם (לכללם בהברכה דכה"ג, או בברכה מיוחדת להם) יוקשה גם לאידך גיסא]: כשם שברכו "ברוך המקום כו' שלא נמצא פסול בזרעו של אהרן", היינו בנוגע לכהן הדיוט, כמו"כ (ולכאורה עוד יותר) הי' צ"ל ברכה בתוכן זה בנוגע לאהרן ולכה"ג (בברכה אחת, או בפ"ע)?

יש מפרשים[29], דמ"ש כאן "בבית קדשי הקדשים" הכוונה לבית המקדש בכללו — שהוא קודש לגבי שאר מקומות המקודשים*[29] והל' כאן שייך ושקשור למס' כלים פ"א[30]: "עשר קדושות הן א"י מקודשת מכל הארצות וכו' עיירות וכו'", דמכיון שביהמ"ק מקודש מכולם לכן הוא נקרא כאן קדשי הקדשים, הקודש שבקדושים.

אבל הפי' צע"ג, כי [נוסף לזה שבמס' כלים עצמה קחשיב כמה מעלות בקדושת הביהמ"ק עצמו, ורק אחד מהם נקרא שם "קדש הקדשים", הרי] במס' מדות גופא הוזכר[31] "קדש הקדשים" לענין מדתו וכו' והכוונה לקדה"ק ממש, כי מידת ההיכל לחוד ומידת קדה"ק לחוד, וגם מפורש[32]: "בין הקודש לבין קדה"ק", ואיך יתכן לומר שהפירוש ד"קדשי הקדשים" ישתנה בסיום המס' מהמפורש כ"פ לעיל מיני'? אף שבדוחק י"ל דשאני הכי דנאמר "בבית קדה"ק".

29) ביאורי הגר"א שם.

*29) להעיר מדה"י א כג, יג: בני עמרם אהרן ומשה ויבדל אהרן להקדישו קודש קדשים הוא ובניו — דכל הכהנים נקראים קד"ק.

30) מ"ו ואילך.

31) פ"ד, מ"ז ואילך.

32) שם, מ"ה.

ה. והביאור בכ"ז:

ענינם (תכליתם) של המשכן ובית המקדש הם שני דברים כלליים[33]:

א) בל' הרמב"ן הנ"ל "בית מקודש לשמו ושם כו' יצווה את בנ"י כו'" (ו(לכן גם) "עיקר החפץ" הוא כו' הארון שמשם דיבר), מנוחת והשראת השכינה שהיתה בהם, וכמו שמסיים (בהפסוק שממנו למד הרמב"ם המ"ע לבנות ביהב"ח) "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם". וכמו שמצינו זה מפורש בנוגע לביהמ"ק "זאת מנוחתי עדי עד פה אשב כי אויתי'"[34]. ועיקר מנוחת והשראת השכינה הוא בקדשי הקדשים[35].

ב) העבודה שבהם (שבעיקרה ה"ה עבודת הקרבנות), והעלי' לרגל אליהם בשלש רגלים.

ובזה היא מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן: מי משני אלה הוא העיקר בציווי הקב"ה לבנות ביהמ"ק; ומחלוקתם זו נובעת פלוגתתם הנ"ל בנוגע להציווי על עשיית הכלים בבית המקדש.

לדעת הרמב"ם תכלית המכוון בבנין המקדש הוא בשביל להקריב בו קרבנות, (שכולל כל עבודות[36] הכהנים שעיקרם עבודת הקרבנות). ומדייק הרמב"ם בלשונו (בספרו — שהוא ס'

33) אחד מצד הגילוי דלמע' ואחד מצד העבודה דלמטה.

34) תהלים קלב, יד. הביאו הרמב"ם ריש הל' ביהב"ח ה"ג. ראה זבחים קיט, א.

35) ראה הפסוקים שהביא הרמב"ן שם, וראה מו"ג (ח"ג פמ"ה): וצוינו אנחנו שנבנה היכל לשמו יתעלה ונשים בו הארון שיש בו כו'.

36) וכלשונו במ"ע כ (הובא לעיל בתחלת השיחה) "שצונו לבנות ביהב"ח לעבודה כו'".

פסקי הלכות [יז]): "מצות עשה לעשות בית לה' מוכן [יח] להיות מקריבים בו הקרבנות כו' " — להדגיש שאין ה' ציווי מוגדר ומוגבל לבנית בית כ"א "לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות" [יט]. היינו שאם אין הבית מוכן "להיות מקריבים בו", לא נתקיימה המ"ע של "ועשו לי מקדש" [כ].

ועפ"ז מובן בפשטות ש"המנורה והשלחן והמזבח וזולתם כולם (הם) מחלקי המקדש" (היינו שבציווי על עשיית כלי המקדש הרי הוא מצווה על חלקי המקדש), כי במה נעשה המקדש מוכן כו' — הוא ע"י עשיית המנורה והשלחן והמזבח [כא] (כי ב"הקרבנות"

---

37) משא"כ ספהמ"צ שאינו פסקי הל־כות. ועוד: ספר היד כתבו בלה"ק (ובת־ראי הוא), משא"כ סהמ"צ שכ' בערבית.

38) עד"ז הוא בשורש יב "שיהי' לנו בית מוכן יבאו אליו כו' ". וכ"ה בסהמ"צ הוצאת העליר (ובהוצאת קאפאח: שיהא לנו בית שאליו פונים).

39) להעיר מצפע"נ (מהדו"ת ג, ב. פב, ג־ד — הובא בכללי התוהמ"צ ח"א ע' צט) דהרמב"ם כתב דהמצוה היא לעשות ביהב"ח, ולא נקט לבנות דהבנין של ה' מקדש הוא רק כדי שיהי' (הגמר שיהי') כו', ולא שיבנה. ומחלק בין משכן למקדש, דבמשכן הוי המצוה הבנין. ולכן דחי הבנין שלו שבת *. ע"ש עוד גפ"מ אם נשים, עבדים וקטנים כשרים לבנין. וראה גם צפע"נ הל' ערכין בהשמטות גד, א. ס' ויקהל ע' קסח־ט.

40) וראה בחינוך שם "וזאת המצוה (ועשו לי מקדש) כוללת עמה הכלים ה־צריכים בבית אל העבודה כגון המנורה וכל שאר הכלים כולם".

במנ"ח (שם) כתב ד"בר"מ כאן אינו מבואר בל' הזה רק מ"ע לעשות בית כו' ואח"ז בה"ו כתב דינים דעושים כלים כו' אבל אי"ז דיני המצות של מ"ע זו".

אבל (נוסף לזה שמפורש כתב כן ה־רמב"ם בסהמ"צ מ"ע כ ושורש יב (הובא בתחילת השיחה) אלא שסה"מ לא הי' אז תח"י המנ"ח, כמ"ש שם, הנה) מוכח הוא גם מספר היד, א) מזה שכתב שהמצוה היא "לעשות בית לה' מוכן להיות מקרי־בים בו הקרבנות כו' " כבפנים. ב) מהכי תמוה לכאורה — שהכניס דיני עשיית כלי המקדש (המזבחות השלחן המנורה כו') בהל' "בית הבחירה" ולא בהל' "כלי ה־מקדש". ג) בפ"א מהל' ביהב"ח גו:א לאח־רי שמפרש בה"ה הדברים שהן עיקר בבנין הבית מפרש בה"ו "ועושין במקדש כ־לים כו'", לפני שמבאר בה"ח איך בונין ההיכל והעזרה כו'.

41) ועפי"ז יובן גם לדעת הרמב"ם ש־אין מצות בנין המקדש "הכשר מצוה" וכ־תוס' שבת קלא, א מד"ה ושוין.

ועפי"ז יש לבאר מה שבמ"ע כ הוצרך להוסיף "הנה התבאר (מהספרי שהביא) ש־בנין ביהב"ח מצוה בפ"ע *. כי מכיון ש־כתב (שם בתחלת דבריו) שהמצוה לבנות ביהב"ח (היא) לעבודה בו יהי' הקרבה כו', הי' אפ"ל שהוא רק כמו "הכשר מצוה" לעבודת הקרבנות שלאח"ז: ולכן מוסיף שהיא "מצוה בפ"ע (לא הכשר)". ובהל' ביהב"ח מובן הוא מדיוק לשונו "לעשות בית לד' מוכן", כבפנים. וראה צפע"נ שנסמן בהערה 39.

*) ואין לומר שכוונתו היא שבנין ביהב"ח היא מצוה בפ"ע ממצות בנין המשכן וכו'. ראה לעיל הערה 3.

*) כן נראה מצפע"נ על התורה ויקהל ע' קסה וכן מוכח מההמשך במהדו"ת שם (אף שבדפוס כתב "החינוך" — ואינו מובן, שהרי גם החינוך דבהמק"ד דחי שבת. ואולי (גם) לקושיא זו רמז בציונו תיכף למו"ק (ס, א)). ובכל אופן צע"ג, שהרי מפורש במכילתא ר"פ ויקהל (הובא בצפע"נ שם) שאין מלאכת המשכן דוחה שבת ושם מדו־בר בעשיית המשכן. ואולי זוהי כוונתו בהציון למכילתא — שמשמע אחרת. או שהדיוק להסיום במכילתא שמדייק "כגון שנטל קרנו של מזבח כו' " — ולא קאמר כפשוטו מלאכות דעשיית המשכן. ואכ"מ.

נכללות כל העבודות שבביהמ"ק[41]: הדלקת והטבת הנרות[42], עריכת לחם הפנים וכו'[43]). וע"ז הי' הציווי בתחילת עשיית המקדש. אבל לאחר שנעשה בית מוכן — אע"פ שנחרב, מקריבין (קרבנות)[44] "אף שאין שם בית" וכלים כו'[45], כי אין הכלים (והבית) מצ"ע מעכבין את הקרבנות.

אמנם לדעת הרמב"ן עיקר הכוונה והחפץ בהמשכן (ומקדש) להיות מקום מוקדש לשמו כו', משם ידבר כו', ועל פי זה הציווי ד"ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם" לא קאי אלא על הבית עצמו, לבנות משכן להשראת השכינה — אבל לא נכללו בזה ה־ציווים על הכלים, כי עיקרם לענין "הקרבנות" (העבודה) שבמשכן[46]. וה־טעם שלא נמנו הכלים במצות בפ"ע, הוצרך לבאר שזהו משום שהכלים הם רק תשמישי קדושה להעבודות הנע־שות בהם.

ולכן גם "עשיית הארון והכפורת לשום שם העדות תמנה מצוה בפ"ע", כי אין הארון "הכשר מצוה אחרת כמנורה והמזבחות והשלחן"[47], ויש עליו[48] ציווי (שנמנה בפ"ע) מיוחד

---

42) ראה ל' קה"ע שקלים שם בל' השני (הובא לעיל הערה 13): להקריב עליהם קרבן לחם הפנים על השלחן ונרות במנורה כו'.

43) שלדעת הרמב"ם (הל' תמידין ומו־ספין פ"ג ה"ב. סהמ"צ מ"ע כה) מצוה אחת היא והדלקת הנרות היא הטבתם.

44) להעיר מתוס' ד"ה בלילה, מנחות ק, סע"א. ד"ה וכל הקרב, תמורה יד, א. — דלפרש"י כל הקרב (בלילה) היא הטבת הנרות (שמן למנורה). וראה צפע"נ עה"ת פקודי לט, לו. דס"ל לרש"י (לגרסא זו) דהוה גדר קרבן.

45) שבלי שלחן א"א לערוך לחם ובלי מנורה (עכ"פ שפודין — כל' מגלת תענית פ"ט. וש"נ) א"א להדליק כו' גם לאחר הקמתו. וכדמוכח גם מזה שרק במזבח ה־פנימי כתב הרמב"ם (הובא לעיל הערה 21) מזבח שנעקר מקטירין קטרת במקומו. ולה־עיר כנוגע למנורה מרמב"ן ר"פ בהעלותך.

46) ואפ"ל שלאחר שנבנה כולו עם כל כליו ונתחנך, אף שאין חרב, אין הכלים מעכבין הקרבנות על המזבח כמ"ש המג"א (הובא בס"א) והמנ"ח (שם).

וראה צפע"נ עה"ת פקודי מ, ט: "דב־משכן כל הכלים מעכבין וכל הפרטים מעכ־בין משא"כ במקדש. וזה נעשה בגדר השל־מה למשכן, וכן הדין בכל דבר דלמנות לכתחילה צריך שיהי' ראוי לכל אבל אח"כ להעמידו די בדברים יחידים". וי"ל שכ"ה בהמקדש (כל חלקיו) עצמו.

47) אבל מ"מ מזבח בעי (ראה מל"מ הל' ביהב"ח פ"ו הי"ד. מג"א או"ח סתק־ס"א סק"ב. תשובת הר"מ גאלאנטי (נעתקה בס' הלכות קטנות ח"ב סי"ד). שו"ת דברי אמת (להר"י בכר דוד) קונטי יא ס"ד). ומוכרח הוא גם מזה שהרמב"ם (הל' בי־הב"ח פ"ב ה"ד) הוסיף "(אחד שהעיד להן מקריבין) על המזבח הזה (כל הקרבנות אע"פ שאין שם בית)". שאינו בל' חז"ל עדיות פ"ח מ"ו. זבחים סב, א. וש"נ.

ובמנ"ח שם "בלא מזבח (החיצון) אינו קרוי בית המקדש כי עיקר המקדש להקריב קרבנות".

וראה זבחים (כז, סע"ב): האי רצפה (מזבח החיצון בנין אבנים) האי כלי שרת (מזבח הפנימי). שם (ס, א): דנים כלי מכלי ואין דנין כלי מבנין. וראה צפע"נ עה"ת תצוה ל, י. פקודי לט, לט.

48) ולפ"ז צ"ל שמ"ש "אבל הם שתים מצות ואינן מעכבות זו את זו ומקריבין בבית אע"פ שאין בו כלים אלו" כתב בעי־קר לשיטת הרמב"ם.

49) הרמב"ן שם במ"ע לג. ולפ"ז לכ־אורה צ"ל שס"ל כהמ"ד (יומא נה, רע"א. נז, א. ירוש' שם פ"ה ה"ד) שהואות של יוהכ"פ אי"צ ליגע בכפורת כו', דאל"כ הוי הכשר מצוה (כמו הכלים). ראה צפע"נ עה"ת ריש פרשתנו. ויקהל ע' קסט.

50) ולכאורה מוכח הוא גם מדברי ה־רמב"ן שם, שכתב "על כן הקדים הארון והכפורת בכאן כי הוא מוקדם במעלה",

ולא נכלל בכלל הציווי לעשות לו בית מקודש לשמו — כי הארון (וקדה"ק) ה"ז „עיקר החפץ" אבל גם בלאה"כ ה"ז בית מקודש כו'.

ו. והנה בכמה דפוסים (ובעיקר — כת"י[51]) של מס' מדות אין בהם (בסיום המס') הברכה אחרונה „ברוך שבחר באהרן ובבניו לעמוד לשרת לפני ה' בבית קדשי הקדשים", וסיומה של המשנה הוא בברכת „ברוך ה' מקום ברוך הוא שלא נמצא פסול בזרעו של אהרן", וכנראה כן היא גירסת הרמב"ם[52].

ועפ"י הנ"ל ז"ל שג"ז תלוי בפלוגתא של הרמב"ם והרמב"ן הנ"ל:

מס' מדות ענינה כמ"ש הרמב"ם[53]: „שהוא זוכר מדת המקדש וצורתו ובנינו וכל ענייניו, והתועלת שיש בהענין ההוא כי כשיבנה ב"ב יש לשמור ולעשות התבנית ההוא וכו'", ומובן שבסיום המס' מבואר מהי ה' תכלית בבנין ביהמ"ק:

לדעת הרמב"ן שהכוונה והחפץ במשכן הוא — מנוחת השכינה, ועיקרו הוא בקדה"ק, הרי מובן שכל העבודות הנעשות בהמשכן ומקדש הוא לתכלית הזאת שתהי' מנוחת השכינה בקדה"ק — לדידי' שפיר גרסינן בהמשנה ומסיימים בברכת „ברוך הוא שבחר באהרן ובבניו לעמוד לשרת לפני ה' בבית קדשי הקדשים", כי כל הבנין והשירות תכליתן שתהי' מנוחת ה' שכינה (שעיקרה) בבית קדה"ק[54].

אמנם לדעת הרמב"ם שעיקר המכוון של ביהמ"ק הוא שיהי' „בית מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות וחוגגין עליו ג"פ בשנה כו'", ועיקר עבודה זו של הקרבת הקרבנות ועלי' לרגל היתה נעשית במשך כל השנה כולה, ובהמקדש כולו, ולא בבית קדה"ק, הרי לא יתכן שאמרו ברכה שבה מודגש רק העבודה „בבית קדשי ה' קדשים" (שהיא פ"א בשנה).

ז. אבל עדיין צלה"ב: לדעת ה' רמב"ם למה אינו מברך בנוסחא המת' אימה לשיטתו, „ברוך שבחר באהרן ובבניו לעמוד לשרת בביהמ"ק"?

ועד"ז צריך ביאור גם לדעת ה' רמב"ן: עם היות שמצד „עיקר החפץ" דביהמ"ק שפיר לומר „ברוך שבחר באהרן ובבניו לעמוד ולשרת כו' בבית קדה"ק", כנ"ל, אבל מ"מ הרי מצד מעלת רובה ככולה דעבודת אהרן ובניו (שאליהם מכוונת הברכה) מתאים יותר לומר „לעמוד ולשרת בביהמ"ק (ובפרט שזה כולל גם קדה"ק)".

ח. וגם זה יתבאר עפ"י שיטות הרמב"ם והרמב"ן הנ"ל, בנוגע לה' מקדש והכלים שבו.

והביאור: ענין הברכה והשבח יתכן רק כאשר הדבר שעליו מברכין ומשבחין הוא ענין מיוחד בפ"ע, אבל לא כאשר הוא פרט המוכרח מצד ענין אחר (כי באם צ"ל ברכה — מקומה בנוגע לסיבה ולא בנוגע ל' מסובב המוכרח).

ואם כל חפץ במקדש כו' הוא הארון, אי"ז רק שהוא מוקדם במעלה אלא שזהו כל תכלית ענינו של המשכן וכו'.

51) צוין בשינוי נוסחאות למשניות שם. ועד"ז הוא במאירי למדות.

52) כי כפה"ג כתב הרמב"ם גם ה' משניות עצמו ביחד עם פירושו. ראה ב' משניות הוצאת קאפאח וגירסא שלו.

53) ראה רמב"ן „דרשת תורת ה' תמי' מה" (כתבי הרמב"ן ח"א ע' קסה). ובה' מובא בהע' 57.

ובנדו"ד: לדעת הרמב"ם שהמ"ע ד"ועשו לי מקדש" ענינה "לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות וכו'", הרי כשם שעשיית הכלים לא תמנה מצוה בפ"ע, משום שהכלים הם חלק דכללות המ"ע של בנין בית "מוכן" — עד"ז אין מקום לברכה מיוחדת על בחירת הכהנים לביהמ"ק, מכיון שבחירתם להעבודה היא חלק עשיית המקדש, שהציווי "לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבים הקרבנות כו'" ה"ה מכריח ג"כ בחירתם של כהנים המוכנים להקריב קרבנות אלו כו'[54].

ועד"ז גם לדעת הרמב"ן: אעפ"י שאין הכלים חלק מן הבית, מ"מ עשיית הכלים שלחן מנורה ומזבח אינה נחשבת מצוה בפ"ע, משום ש־אינה אלא "הכשר העבודה" והכנה לעיקר המצוה ("שנצטווינו לשום לחם לפני ה' תמיד ציוה אותנו בהכשר העבודה הזאת — שהיא לשום אותו בשלחן מתואר כן כו'") — עד"ז ג"כ בעבודת הכהנים בכלים הלולו שאין להגדירה כענין בפ"ע ולאמר שבח מיוחד על בחירתם לעבודה ("ברוך שבחר באהרן ובבניו לעמוד לשרת בביהמ"ק"), כי בחירה זו מוכרחת מצד הציווי להקריב קרבנות ולשום לחם לפני ה' וכו', שא"א לקיימם בלי (השלחן ו)הכהנים הנבחרים "לעמוד לשרת"[55].

ט. אמנם בנוגע להעיקר והתכלית במשכן ומקדש — מקום מנוחת ה־שכינה בביהמ"ק, הרי לדעת הרמב"ן כשם שענין זה אינו תלוי בעשיית הכלים כנ"ל, כמו"כ אינו תלוי בבחי־רת אהרן ובניו להעבודה בכלים אלו, ובקיום הציווי ד"ועשו לי מקדש" יקויים מיד ה"ושכנתי בתוכם" גם בלי עבודת הכהנים. וגם אם נאמר שמאיזה טעם רצה הקב"ה שמנוחת והשראת השכינה תהי' רק ע"י עבודה בהמקדש, (ויש לקשר זה עם הביאו־רים בתוכן ענין חינוך המקדש וכליו, ואכ"מ), הרי די' (החינוך ו)העבודה הראשונה כשהוקם המקדש. וכמו ש־מצינו בהמשכן לאחרי הקמתו מיד "וכבוד ה' מלא את המשכן"[56] (את"ל שזה הי' גם קודם העבודה), ועד"ז כאשר נגמרה הקמתו ובאחד בחודש הקריב הקטרת והקרבנות כו', שנאמר "וירא כבוד ה' אל כל העם"[57] — ומכיון שכבר שרתה השכינה תיכף בתחילת הקמתו (והעבודה אז) שוב אינה זזה משם גם לולא עבודת ה־כהנים (שלאח"ז).

ועפ"ז עבודת אהרן ובניו בביהמ"ק היא פרט בהמ"ע של הקרבת הקרבנות (ושאר העבודות) בביהמ"ק, אבל אינה שייכת לעיקר המכוון במקדש, השראת השכינה בקדשי הקדשים.

---

54) להעיר מסהמ"צ להרמב"ם שבמ"ע לב מנה רק "היא שצונו לכבד זרע אהרן ולשארם כו'". ובמ"ע לו "היא שצונו ש־יהיו כהנים עובדים למשמרות", אבל לא כתב כמ"ע עצם הענין שצונו שהכהנים יעבדו בביהמ"ק כו'. כמו כלום — מ"ע כב. רפ"ג מהלי כלי המקדש (אבל ראה לשונו ברפ"ד שם. וראה מ"ע כד־ל: הוא שצוה הכהנים כו').

55) להעיר ממנחות (כ, רע"א): כשם שא"א לקרבנות בלא כהונה כו'.

56) פקודי מ, לד.

57) שמיני ט, כג. ועד"ז הי' בביהמ"ק. ראה רמב"ן דרשת "תורת ה' תמימה" (כת־בי הרמב"ן ע' קסג) "ולא שרתה שכינה במשכן אלא ע"י הקרבנות . . ובבית המק־דש נמי ע"י קרבן גבחר כו'".

ולכן מוסיפים ואומרים „ברוך שבחר באהרן ובבניו כו' לעמוד לשרת בבית קדה"ק" — שבח מיוחד על עבודתם שאמנם שייכת ופועלת להיות השראת השכינה בביהמ"ק (קה"ק), כי עצם בחירתם לעבודה מוכרחת כיון שצ"ל „ריח ניחוח לה' "[58] — אבל מכיון שיש בעבודתם גם ענין ומעלה מיוחדים, לפעול מנוחת והשראת השכינה, ע"כ אומרים ע"ז ברכה מיוחדת שבה מודגש העילוי הנוסף שבעבודת הכהנים, עיקר החפץ שבמקדש — מנוחת השכינה שהיא — בקדה"ק.

יו"ד. ועפ"ז מובן מה שמתחלה היו אומרים ברוך המקום שלא נמצא פסול בזרעו של אהרן, ולאח"ז „ברוך שבחר באהרן ובבניו לעמוד לשרת לפני ה' בבית קדה"ק":

זה שאומרים „ברוך שבחר באהרן ובבניו" אין הכוונה לשבחו ית' על עצם הבחירה באהרן ובניו לעבוד עבודה בביהמ"ק (שאז הי' צריך להקדים[59] ברכה זו לפני הברכה „שלא נמצא פסול בזרעו של אהרן", וכנ"ל), כ"א השבח הוא ע"ז שהיא „בבית קדה"ק" — על שפועלים בעבודתם מנוחת השכינה בקדה"ק — וזה אינו מוכרח מצד עצם בחירת אהרן ובניו לעבוד בביהמ"ק. ולכן מתחלה מברכין ואומרים „ברוך המקום שלא נמצא פסול בזרעו של אהרן", שהיא ברכה ושבח עבור יכלתם לעבוד ביום זה בביהמ"ק (כולו) ואח"כ משבחין על הפעולה הנוספת והנפלאה הנעשית ע"י עבודתם (בכל יום — גם) ביום זה, „לעמוד לשרת לפני ה' בבית קדה"ק", מנוחת השכינה בהמקדש — שהיא „בבית קדה"ק".

בסגנון אחר קצת: „בבית קדה"ק" שייך רק ללפניו „הוי' " ולא לתיבת „לשרת".

יא. אמנם עפ"ז יש להקשות: כל הנ"ל יתכן בכל ימות השנה, שעבודת הכהנים היא בכל המקדש כולו. אמנם ביוה"כ שנצטווה לעבוד בקדה"ק בזאת הדם, והקטרת הקטרת וכו', איך מתאים אז לומר ע"ז ברכה מיוחדת „לעמוד לשרת לפני ה' בבית קדשי הקדשים". הרי מוכרח זה מצד הציווי להזות הדם והקטרת הקטרת בקדה"ק.

והתירוץ פשוט: זה שהיו עושים יו"ט כשלא נמצא פסול בזרעו של אהרן הוא כאשר היו הסנהדרין „יושבים בלשכת הגזית ששם היו דנים את הכהונה", ובלשכת הגזית היו הסנהדרין יושבים רק בימות החול אבל בשבת ויו"ט יורדים ויושבים ב„חיל"[60].

ועפי"ז נמצא ששבח וברכה זו נאמרו רק בימות החול ולא בשבת ויו"ט (ולא ביוה"כ) — שאז מתאים לתוכן השבח, שעבודת אהרן ובניו בהמקדש כולו פועלת במנוחת השכינה בקדה"ק, כנ"ל, שיתכן רק כשהעבודה נעשית דוקא בהמקדש כולו ולא כאשר העבודה מוכרחת להיות בקדה"ק — ביוה"כ.

יב. ובזה הוראה נפלאה בעבודת התורה ומצות בזמן הזה:

אמרו רז"ל[61] „תפילות כנגד תמידין

---

58) ענינו בארוכה ראה רמב"ן ויקרא א, ט.

59) וגם לא הי' מתאים כ"כ — כדלעיל בסנים ס"ת.

60) סנה' פח, ב. וראה רמב"ם רפ"ג מהל' סנהדרין.

61) ברכות כו, ב.

תקנום", ויתירה מזו הוא בלימוד ה־תורה "ונשלמה פרים שפתינו" — שכל העוסק בתורת עולה כאילו הק־ריב עולה [62] — בכל מקום (וזמן), הרי (כמו הכהנים בעבודתם בזמן שביהמ"ק קיים) נוסף ע"ז [שפועל ריח ניחוח לה', העלאה מלמטלמ"ע, ועוד יותר] שפועל גם בהמשכת והשראת השכינה למטה [63], שיהי' לו ית' דירה בתחתונים [64]. הנה המשכה והשראה זו היא לא רק בהאדם עצמו וכמרז"ל [65] עה"פ "ושכנתי ב־תוכם — בתוכו לא נאמר אלא בתוכם בתוך כאו"א מישראל" (ובסביבתו), אלא שפועל וממשיך השראת השכינה במקום קדה"ק, ששם היא בחי' קדה"ק של כל העולם [66] — דוגמת עבודת אהרן ובניו הנעשית בעזרה וכו' שהיא ממשכת השראתה של השכינה בקדה"ק,

שמזה מובן גודל האחריות בעבודת כאו"א בתומ"צ, שאם חסר בעבודתו, הנה לא רק שעי"ז נחסר בה"ושכנתי בתוכם" שלו, כ"א שנוגע להמשכת השכינה לכל ישראל כולו ולהעולם כולו.

ולאידך מובן מעלה הנפלאה שב־עבודתו בתורה ותפלה של כאו"א מ־ישראל ופעולתו עי"ז בכל העולם כולו,

עד שעי"ז מקרבים וממהרים הזמן שיוכלו להקריב קרבנות "כמצות רצונך" [67] בביהמ"ק השלישי, שירד ויתגלה [68] במהרה בימינו, בקרוב ממש.

(משיחת יו"ד שבט, טו בשבט, תשל"ב)

---

62) מנחות בסיומה. שו"ע אדמוה"ז ס"א סי"א, ובמהדו"ת שם ס"ט.

63) ראה כוזרי מ"ב פכ"ו. לקו"ת פנ־חס עו, א. סידור לג, א ואילך. אוה"ת בראשית קפה, א ואילך. פנחס ע, א'עב ואילך ובהנסמן שם. ד"ה באתי לגני תש"י. לקמן שיחה ב' לפ' ויקרא בסופו.

64) ראה תניא פל"ז.

65) ר"ח שער האהבה פ"ו קרוב לתח־לתו. ונסמנו כו"כ מקומות לעיל ע' 109 הערה 10.

66) ראה תניא פנ"ב. סידור צז, ג ואילך.

67) ראה המשך וככה פי"ז ואילך.

68) ראה בהנסמן לקמן ע' 185 הערה 39. ושם (בפנים) דהרמב"ם הנ"ל (בתכלית בנין המקדש) אויל בזה לשיטתו. וראה שם הערה 42.